

Kusz Veronika

DOHNÁNYI MEGVÁDOLÁSA A MAGYARORSZÁGI ÉS A KÜLFÖLDI MAGYAR NYELVŰ SAJTÓBAN 1945 ÉS 1948 KÖZÖTT*

„Felöltöm képletesen a védőügyvéd talárját” – írja Breuer János a „Dohnányi meghurcoltatása” című tanulmányában –, és „feltárt dokumentáció hiányában megkísérlem *fiction*-formában felidézni mindazt, ami az igazoló bizottságban elhangozhatott” Dohnányival kapcsolatban.¹ A tanulmány az éppen csak elinduló kutatások első tudományos publikációjában, a *Dohnányi Évkönyv 2002* című kötetben jelent meg, ami jelzi, milyen erősen foglalkoztatta a közvéleményt a zeneszerző politikai ügye, illetve milyen fontos volt, hogy az MTA Zenetudományi Intézetben frissen megalakult Dohnányi Archívum megfogalmazza álláspontját ezzel kapcsolatban. Tapasztalataim szerint az érdeklődés az azóta eltelt közel húsz év alatt sem csökkent, aminek részben persze az is az oka, hogy Breuer tanulmánya távolról sem válaszolta meg a felmerülő kérdéseket. Nemcsak a cikk szerény terjedelme, de – mint az idézett szövegrészben is írja – a forrásanyag feltáratlansága miatt sem.² Ennél is nagyobb probléma, hogy Breuer nem túloz, amikor „védőügyvéd”-ként aposztrofálja magát, s a monográfus Vázsonyi Bálint nyomában, írását az ő emlékének ajánlva, egyértelműen alaptalan rágalomhadjáratként interpretálja, és ennek megfelelően történeti értelemben elbagatellizálja a Dohnányi-recepciót döntően meghatározó eseményeket. Breuer és mások ilyen, nyilván a jóindulatú elfogultság diktálta megközelítése miatt,³ sajátos módon ma egyszerre tapasztalhatjuk a Dohnányi személyét és életművét beárnyékoló, indokolatlan előítéleteket, és az

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Új Nemzeti Kiválósági Program támogatásával készült. A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Breuer János: „Dohnányi meghurcoltatása”. In: Sz. Farkas Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2002*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002, 67–76.; ide: 69.

2 Más kérdés, hogy Breuer kellően körültekintő sem volt: nemcsak nem tett kísérletet arra, hogy az alapvető forrásoknak utánanézzon (például a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem irattárában), de a 2002-ben már közreadásokban is elérhető dokumentumokat is ignorálta, így már kiindulópontja is – miszerint a vád kifejezetten a zeneakadémiai igazolóbizottságból indult ki és Dohnányi háborús bűnösneként való listázása bizonytalan – téves.

3 Ld. még: Vázsonyi Bálint: *Dohnányi Ernő*. Budapest: Zeneműkiadó, 1971; Budapest: Nap Kiadó, ²2002, 271–288.; Breuer János: „Töredékek Dohnányiról III. A Zenei Kamara körül”, *Muzsika* 41/11. (1998. november), 19–21.; Murányi Gábor: „Fogáskérdés. A bűnbe kevert Dohnányi Ernő”, *HVG [Heti Világgazdaság]* 24/33. (2002. augusztus 17.), 77–79.

olyan, gyakran feltűnő, leegyszerűsítő kijelentéseket, miszerint „ártatlanul minősítették háborús bűnösnek Dohnányi Ernőt”⁴ vagy „rágalom törte ketté pályáját”.⁵ A 2019-ben elnyert Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával megvalósuló kutatásom során ezért a „Dohnányi-ügy” szisztematikus feltárására és Dohnányi korábbi, a vádakhoz vezető, politikai szempontból is értelmezhető zeneéleti tevékenységének vizsgálatára vállalkoztam. Az alábbi tanulmány, mely az egyik első publikáció ebben a témában, az ügy korabeli sajtóreceptióját igyekszik összefoglalni, aminek azért van jelentősége, mert a sajtóban megjelentek feltételezésem szerint jobban befolyásolták Dohnányi 1944 utáni magyarországi megítélését és receptiójának alakulását, mint a hivatalos vádiratok, de legalábbis nagy szerepet játszottak a Dohnányi személye körüli, mindmáig tartó bizalmatlanság és bizonytalanság kialakításában.⁶

A hivatalos vádak

A „külföldre szökött” Dohnányi Ernő ellen azért adott ki a Budapesti Népbíróság 1947. október 16-án elfogatóparancsot, mert megítélése szerint

a rádió útján huzamosabb időn keresztül olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és demokráciaellenes irányzat elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése illetőleg ébrentartása céljára a közvéleményt jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.⁷

Meg kell jegyezni, hogy ez az irat nemcsak a forrásanyag talán legsúlyosabb dokumentuma, de az egyik utolsó is a kronológiában. Az elfogatóparancsuk ugyan is nem lett következménye; elkészülése egy reménybeli külpolitikai fordulat eredménye volt, melynek alapja, hogy a másfél év óta szünetelő kiadatási ügyek folytatására az angoloktól „sürgető kérelmünkre konkrét formában határozott ígéret érkezett külképviseletünk útján”.⁸ Hogy a „határozott ígéret” mennyiben jelentett valós szándékot, erősen kétséges. Egyrészt mert Dohnányi nem sokkal később nagy sikerű és nagy sajtónyilvánosság előtt zajló írországi, illetve angliai

4 A szerző nélkül megjelent ismeretterjesztő cikk címe: *Múlt-kor* (2020. július 27.)

> <https://m.mult-kor.hu/artatlanul-minositettek-haborus-bunsnek-dohnanyi-ernot-20200727> < (utolsó elérés: 2020. július 4.).

5 Cservenka Judit recenzójának címe: *Felvidék.ma* (2017. december 8.)

> <https://felvidek.ma/2017/12/ragalom-torte-meg-palyajat/> < (utolsó elérés: 2020. július 4.).

6 A hivatalos vádak összefoglalását ld. „A Dohnányi-ügy első hulláma (1945–1946)” című tanulmányomban, amelyet a Laskai Anna és Oszvárt Viktória szerkesztésében megjelenő *Dohnányi-tanulmányok 2021* című kötetben publikálok 2021 késő tavaszán. A teljes anyagot összefüggően monográfiában tervezem megjelentetni.

7 „Elfogatóparancs [Dohnányi Ernő ellen] / [olvashatatlan aláírás] tanácsvezető bíró és népbírák”, 1947. október 16. „[A terheltek nevei:] Dohnányi Ernő / [Az ügy tárgya:] kiadatás” c. iratborítékban (Budapest Főváros Levéltára, HU_BFL_XVII_1518_1945_igazolasiugy_Zenemuveszeti_Foiskola_Dohnanyi). A továbbiakban: BFL XVII.1518.

8 Mátrai Sándor: „Ötezer háborús bűnöst adnak ki”, *Kis Újság* 1/61. (1947. szeptember 6.), 3.

turnén vett részt, melynek keretében 1947. november 3. és december 7. között összesen 14 koncertet adott – ekkor mutatta be 2. zongoraversenyét (Op. 42) is. Országszerte előre meghatározott program szerint utazott tehát, letartóztatására vagy arra tett kísérletre azonban nem került sor.⁹ Másrészt ezt követően csupán egyetlen dokumentum maradt fenn megvádolásával kapcsolatban, mégpedig egy 1949 júliusában kelt igazolás, mely már azt rögzíti: „a budapesti népügyészség a nevezettel szemben folyamatba tett nyomozást [...] megszüntette”.¹⁰

A Budapesti Fővárosi Levéltárban, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Irattárában, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és Dohnányi amerikai hagyatékaiban őrzött dokumentumok tanúbizonysága szerint a hivatalos vizsgálat lényegi része az 1945 tavasza és 1946 ősze közt eltelt másfél évben zajlott le. Legfontosabb eseményeinek kronológiáját a következőképp lehet röviden összefoglalni.¹¹ A Dálnoki Miklós Béla vezérezredes által vezetett, Debrecenben székelő Ideiglenes Nemzeti Kormány (1944. december 22.–1945. november 15.), mely már felállítása napján nyilatkozatban vállalta a felelősségre vonások megkezdését,¹² 1945. február 9-én összeállította a háborús bűnösök első listáját,¹³ melyet a február 16-ára keltezett „I. Kimutatás. A háborús bűnösökről, a fegyverszüneti egyezmény 14. §-ához” című dokumentumban rögzített.¹⁴ E dokumentumban mintegy 100 név szerepel, a vezető politikusoké mellett Dohnányi Ernő is. A lis-

9 További kutatások tárgyát képezi, hogy a Dohnányival ekkor együtt említettekkel szemben (ld. például az előző jegyzetben idézett cikkben) milyen eljárást alkalmaztak.

10 A levélváltást közli: Gádor Ágnes–Szirányi Gábor: „Dohnányi Ernő iratok a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem levéltárában. III. rész: 1941. július–1949. július”. In: Sz. Farkas Márta és Gombos László (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2005*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006, 422–423.

11 A háborús bűnösök felelősségre vonásának, a népbíróságok és az azok felállítását lehetővé tevő törvények, rendeletek történetének áttekintése során a következő szakirodalmi forrásokra támaszkodtam: Lukács Tibor: *A magyar népbírói jog és a népbíróságok (1945–1950)*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Zrínyi Kiadó, 1979; Balogh Sándor (szerk.): *A magyar parlament 1944–1949*. Budapest: Gulliver Lap és Könyvkiadó, 1991; Ujváry Gábor: „Hóman Bálint 1946-os népbírói pere és annak 2015-ös újratárgyalása”. In: uő (szerk.): *Hóman Bálint és népbírói pere*. Budapest–Székesfehérvár: Ráció Kiadó–Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2019, 163–195.; Soós Mihály: „A háborús és népellenes bűntettek feltárásainak forrásai a történeti levéltárban”, online is elérhető publikáció az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára honlapján [„megjelent: Trezor 3. 81–106”], https://www.abtl.hu/iratok/cikkek/soos_haborus (utolsó elérés: 2020. július 5.).

12 „A magyar szabadságharc győzelmének, függetlenségünk és államiságunk helyreállításának elengedhetetlen feltétele Magyarország demokratikus átalakítása. Ennek megfelelően az Ideiglenes Nemzeti Kormány hatályon kívül helyezi az összes népellenes törvényeket és rendeleteket, valamint a zsidók elleni barbár rendelkezéseket. [...] felosztatja az összes nyilas és egyéb népellenes szervezeteket. Kiküszöböli a közéletből, a kultúrából, a sajtóból, az iskolából a náci metelyt, a faji és nemzeti gyűlöletet. Megtisztítja az állami szerveket a nyilasoktól és egyéb németbérencektől, felelősségre vonja a hazaárulókat, demokratikus alapokra fekteti a közigazgatást, visszaállítja a községek, városok és megyék önkormányzatát.” Szűcs László (összeáll.): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15.* Budapest: Magyar Országos Levéltár, 1997 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok) 28., 25.

13 Ld. uott, 197.

14 Az irat a Külügyminisztérium anyagában maradt fenn. „I. Kimutatás. A háborús bűnösökről, a fegyverszüneti egyezmény 14. §-ához. 10/d. sz. melléklet (a 10/25 napirendi ponthoz), 271ME/1945.” Ld. uott, 203–204.

ta május elején jelent meg a sajtóban,¹⁵ nagyjából ugyanabban az időben, amikor a zenei igazolóbizottságok várhatóan legnagyobb érdeklődésre számot tartó eseteiről is cikkezni kezdtek.¹⁶ Közben ugyanis ezek a bizottságok az 1945. április 19-én kiadott 1080/1945. M. E. számú rendeletnek megfelelően¹⁷ megkezdték működésüket: Dohnányi Ernő tevékenységét egyfelől a Zeneakadémián, másfelől a Rádióban vizsgálták. A Jemnitz Sándor vezette zeneakadémiai bizottság döntéséről október 17-én adták ki a határozatot, mely Dohnányit főigazgatói állásától megfosztja és a „fennforogni látszó bűncselekmény elbírálása végett”¹⁸ az anyagokat a Budapesti Népjógyógyászatnak küldi meg. A hivatkozott paragrafusokból kiderül: Dohnányi állásvesztését kifejezetten az a körülmény indokolta, hogy „személyére fennálló egyénileg jelentkező kényszerhelyzet fennállása nélkül az ország területéről Németországba [sic] távozott”¹⁹ – erről szól ugyanis az indokolásban rögzített 3300. számú rendelet 3.§-a.²⁰ Hasonló eredménnyel járt a rádiós vizsgálat, mely 1945. július 31-én vette fel a tárgyalási jegyzőkönyvet, és hozott határozatot.²¹ Az indokolás itt jóval rövidebb, de valamelyest megfoghatóbb talán, mint a Zeneművészeti Főiskola bizottsága által megfogalmazott vádak: „A Rádió zenei műsorának irányítója, neki köszönhető, hogy úgyszólván csak német muzsika hangzott el a Magyar Rádió mikrofonja előtt az utolsó esztendőkből.” Ez az állítás, mint láttuk, jelentős következményekkel járt a Dohnányi-ügy további alakulásában: az elfejezet élén idézett elfogatóparancsba a népbírósági iratok nyomán került. Miután ugyanis 1946 őszén újabb tanúk közreműködésével megvizsgálták az igazolóbizottságok által továbbított ügyet, a november 28-ára keltezett zárójelentésben ki-

15 Ld. pl. [szerző nélkül]: „Itt a magyar háborús bűnösök első hivatalos névjegyzéke”, *Magyar Nemzet* 1/2. (1945. május 3.), 4. A második lista egy nappal később jelent meg. Ld. pl.: [szerző nélkül]: „Politikusok, katonatisztek, színészek, újságírók a magyar háborús bűnösök második hivatalos listáján”, *Magyar Nemzet* 1/3. (1945. május 4.), 3.

16 Ld. pl.: [szerző nélkül]: „Miért háborús bűnös az elmenekült Dohnányi Ernő? Megkezdődtek az igazoltatások zenész-fronton is”, *A Reggel* 19/5. (1945. május 7.), 5.

17 „[...] igazoló eljárás alá kell vonni minden tényleges szolgálatban álló vagy tényleges szolgálat teljesítése végett visszarendelt nyugállományú közalkalmazottat [...] annak megállapítása végett, hogy magatartása sértette-e a magyar nép érdekeit”. „Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 1.080. M. E. számú rendelete a közalkalmazottak igazolásáról”. Forrás: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1945. Hetvenkilencedik évfolyam I–VI. füzet.* Budapest: Magyar Belügyminisztérium / Szikra Nyomda, 1946 (a továbbiakban: *Rendeletek tára*), 104–109., ide: 104.

18 „14/1945. szám. A Zeneművészeti Főiskola igazoló bizottságától. Tárgy: [Dohnányi állásától való megfosztása]” (a továbbiakban: *Zeneművészeti Főiskola / Dohnányi igazolása*), közli: Gádor Ágnes–Szirányi Gábor: „Dohnányi Ernő iratok a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem levéltárában. III. rész: 1941. július – 1949. július”. In: Sz. Farkas Márta–Gombos László (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2005.* Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006, 420–421.

19 *Zeneművészeti Főiskola / Dohnányi igazolása*, 421.

20 „Azt a közalkalmazottat, aki az 1944. évi október hó 15. napja után önként vagy bár utasításra, de személyére nézve egyénileg jelentkező kényszerhelyzet fennállása nélkül az ország területéről Németország vagy a németek által megszállott valamely más ország területére távozott [...] meg kell fosztani állásától.” *Rendeletek tára 1945*, 170–171. Igaz, a zeneakadémiai irat még azt is hozzáteszi az indokolásban, hogy Dohnányi egész magatartása miatt „nem alkalmas arra, hogy a demokratikus népi Magyarországon közszolgálatot teljesítsen – miért is a bizottság őt állásától megfosztotta”. *Zeneművészeti Főiskola / Dohnányi igazolása*, 420.

21 „Tárgyalási jegyzőkönyv / Bóday Jenő”. BFL XVII.1518.

emelték: „gyanúsított politikát csinált a zenéből és a rádióban nem játszatott zsidó zeneszerzők műveit”.²² Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk tehát, hogy Dohnányi állítólagos németbarát és ideológiailag elfogult rádiós főzeneigazgatói tevékenysége, illetve Nyugatra távozása állt a hivatalos vizsgálatok, illetve az elmarasztalás középpontjában.

A sajtó interpretációja – a Szálasi-motívum variációi

A hivatalos szervek által megfogalmazott vádaknak azonban sokszorosa jelent meg a sajtóban – és most ezen ne csak a magyarországi, hanem a magyar és idegen nyelvű külföldi sajtót is értsük, az utóbbiak szintén magyar forrásokból, magyarországi értesülések nyomán dolgoztak. Vannak egyfelől olyan motívumok a zömmel 1945 és 1949 között megjelent újságcikkekben, amelyeknek semmiféle előzménye vagy parallelje nem található a népügyészégi vagy igazolóbizottsági határozatokban (de még a tanúvallomásokban sem), másfelől léteznek olyanok, amelyek a hivatalosan megfogalmazott és közzétett vádakon alapulnak, ám azokat jelentősen bővítik, súlyosbítják, torzítják. A variabilitás mértéke és módja márpedig bámulatos. Példaképpen érdemes végigkövetni a híradásokat Dohnányi Szálasi-val való állítólagos kapcsolatáról, amely egyébként már a hivatalos iratokban is meglehetősen változatosságban jelenik meg.

Az egyik zeneakadémiai tanú, Zathureczky Ede például csupán annyit jegyez meg a népügyészégi kihallgatáson, hogy a gyanúsított „jelen volt”²³ Szálasi Ferenc november 18-án a Budai Várban tartott úgynevezett kultúrkonferenciáján, azaz egy olyan értekezleten-összejövetelen, melyet a nemzetvezető a kulturális élet irányító személyiségei számára rendezett. (A tanú mint a Zeneművészeti Főiskola főigazgatója maga is részt vett ezen, Dohnányi – mivel a Filharmóniai Társaság zenekara ekkorra már feloszlatta magát – vagy mint a rádió zenei vezetője, vagy mint általában a zenei élet központi alakja lehetett hivatalos.) A másik vallomástevő, Jemnitz Sándor az eseményről készült filmre hivatkozik, melyet ő akkor látott, amikor azt a „felszabadulás után [...] nyomozás céljára”²⁴ vetítették le – ezek szerint a felvételek (film és fotók) fontos forrásul szolgáltak a számonkérések során. Jemnitz szerint a filmen Dohnányi „szívélyes mosollyal, hosszasan parolázik Szálasi-val”, ami az összegző jelentésben úgy variálódik: „megállapítható, hogy milyen áhítattal néz Szálasi-ra annak fogadási estjén”.²⁵ Ezek az 1946-os iratok mindazonáltal enyhébben fogalmazznak, mint az egy évvel korábban jegyzőkönyvbe vett zeneakadémiai igazolóbizottsági vádak, miszerint Dohnányi nem egyszerűen résztvevője, hanem szervezője volt a „kulturális bankett”-ként is aposztrofált eseménynek, amennyiben a zeneéletből ő állította össze a meghívottak listáját. Minthogy Jemnitz maga is részt vett az igazolóbizottság munkájában, Zathureczky pedig

22 „Jelentés / Sárközi László [rny. hdgy.]”, 1946. november 28. BFL XVII.1518.

23 „Tanúvallomási jegyzőkönyv / Zathureczky Ede, Sárközi László”, 1946. november 13. BFL XVII.1518.

24 „Tanúvallomási jegyzőkönyv / Jemnitz Sándor”, 1946. október 17. BFL XVII.1518.

25 „Jelentés / Sárközi László [rny. hdgy.]”, 1946. november 28. BFL XVII.1518.

főigazgatóként első kézből értesülhetett az eredményekről, feltételezhető, hogy ezt a vádat egy évvel később tudatosan nem említették – talán mert módjuk volt meggyőződni arról, hogy alaptalan.

Ez a meglehetősen tágas értelmezési keretet kínáló mozzanat számtalan változatban jelenik meg a sajtóban is. Hol csak egy kézfogást említenek, hol általában véve „az árulás Szálasi-tettében” való részvétellel vádolják Dohnányit,²⁶ hol azzal: a nemzetvezető szolgálatában állt,²⁷ másutt pedig egyszerűen „Szálasi dirigense”-ként azonosítják, aki megtiszteltetésnek vette, hogy egy asztalhoz ülhet ideáljával.²⁸ Mások megismerkedésük körülményeit is ismerni vélik, tudniillik hogy Dohnányi „Szálasi uralomra kerülésének napján jelentkezett Sámy Zoltánnál – a nyilas zenei kormánybiztosnál –, és felajánlotta szolgálatait a hungarista Magyarországnak”.²⁹ A legszélsőségesebb példákat a Szálasi–Dohnányi-kapcsolat érzékletesnek szánt megjelenítésére minden bizonnyal a magyar nyelvű New York-i lapban, *Az Emberben* találjuk. Ebben „Hitler és Szálasi méltán becézett közös Dohnányija”³⁰ többek közt Szálasi „legfőbb zenei hadvezéré[vé] és házimuzsikusá[vá]”,³¹ sőt a „tömeggyilkos-vezér legfőbb zenei vérbírója”-vá³² avanszál. Az idézett cikk anonim szerzője – feltehetőleg a laptulajdonos Göndör Ferenc – azt is tudni vélte: „Dohnányi volt az egyetlen magyar neves muzsikus, aki Szálasi tiszteletére zenei előadást rendezett, saját személyes vezetésével”. Bár a Dohnányit illető vádak értékelésére, igazságtartalmának hiteles megítélésére a kutatás egy későbbi pontján, további publikációkban kerül majd sor, ez esetben érdemesnek látszik előrebocsátani, hogy Dohnányinak az említett konferenciárészvételt leszámítva természetesen semmiféle kapcsolata nem volt Szálásival.³³

Jellemző még, hogy a megszólalók jelentős része kifejezetten Szálásinak tudja be Dohnányi nyugatra távozását – mely, mint láttuk, szintén részét képezi a hivatalos vádaknak is. Mint a *Népszava* újságírója 1945 augusztusában írja: Dohnányi

26 [szerző nélk.]: „Magyar árulók két névsora. A kormány további névsoron dolgozik”, *Kanadai Magyar Munkás* 16/48. (1945. június 7.), 11.

27 Ruttkay György: „Dohnányi Ernő Szálasi szolgálatában”, *Az Ember*, 1948. december 11. Dohnányi saját dokumentumgyűjtéséből: BTK Zenetudományi Intézet, 20-21. Századi Magyar Zenei Archívum, Dohnányi-gyűjtemény, „Political Documents” mappa (a továbbiakban: ZTI Dohnányi, „Political Documents”), MZA-DE-Ta-Script 5.025/75. A tanulmányhoz felhasznált sajtóanyag egy része megtalálható Dohnányi gyűjteményében, de az alábbiakban csak azokra hivatkozom a hagyatéki jelzettel, amelyeknek eredeti forrását, pontos adatait ez idáig nem sikerült azonosítani.

28 [szerző nélk.]: „Dohnányi Ernő, Szálasi dirigense a salzburgi ünnepi játékokon”, *Világosság* 1/35. (1945. július 9.), 3.

29 [szerző nélk.]: „Miért nem háborús bűnös a külügyminisztériumban Dohnányi Ernő, aki a belügyminisztérium listáján szerepel [?]”, *Szabadság* 3/53. (1947. március 5.), 3.

30 [szerző nélk. (Göndör Ferenc?)]: „New Yorkba várjuk Dohnányit”, *Az Ember*, 1948. november 20.; ZTI Dohnányi, „Political Documents” mappa, MZA-DE-Ta-Script 5.025/77.

31 Ruttkay: i. m.

32 [szerző nélk. (Göndör Ferenc?)]: „Herr von Dohnányi, heraus!”, *Az Ember*, 1948. november 20.; ZTI Dohnányi, „Political Documents” mappa, MZA-DE-Ta-Script 5.025/78.

33 Ezt saját maga is megerősíti 1948. november 26-án közjegyző előtt tett nyilatkozatában. Ld.: Kusz Veronika (szerk.): *Dohnányi Ernő: Válogatott írások és nyilatkozatok*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020, 268–269.

„sietve tisztelgett a Várban Szálasi előtt és [...] híven követte vezérét Ausztriába”,³⁴ s ehhez hasonlóan mások is kézenfekvőnek vélték, hogy a „németekkel és a nyilasokkal menekült”.³⁵ „Ha nem volt náci, miért menekült a csürhével Nyugatra?”³⁶ – kérdezi *Az Ember* a maga sajátosan kendőzetlen stílusában. Érdekes kivételt jelent a sajtóanyag egyik legkorábbra datált cikke, amely viszont épp az ellenkezőjét veti a vádlott szemére, azaz hogy még harcostársaival szemben sem lojális: „Dohnányi mester viszont eltávozott a nyugati végek felé még csak azt sem mondva utódainak, hogy *pajtás, pajtás, jössz-e velem*, amit egyébként az őrségváltás Zerchwitz [sic] Bélája, Vincze Ottó szerzett”.³⁷

„Az őrségváltás 'karmesterei'”

Az imént idézett, terjedelmes és mellbevágóan gúnyos hangvételi írás szerzője Lestyán Sándor újságíró, lapszerkesztő és író volt, aki többek közt *Az Újság* és a *Friss Újság* munkatársaként működött. Nem tudjuk, személyes indulattal viseltette-e Dohnányi iránt, esetleg súgott-e neki valaki – cikke a zeneéletben mindenestre bizonyos jártasságot mutat.³⁸ A szöveg rosszindulatú közelítésmódja és durvasága még ebben a repertoárban is feltűnőnek számít, s ez leginkább talán azért meglepő, mert korai dokumentumról van szó: 1945. május 20-i megjelenésével lényegében az első a Dohnányival részletesebben foglalkozó publikációk között. Lestyán tehát – s ez nyilván nemcsak személy szerint róla árulkodik –, úgy tűnik, igen magabiztos volt abban a tekintetben, hogy Dohnányi bűnös. Szintén figyelemre méltó, hogy érvelésében csaknem minden olyan mozzanat megjelenik, amely a következő 3-4 évben közölt újságcikkekben különböző verziókban újra és újra felbukkan. S bár túlzás volna azt állítani, hogy ily módon minden később keletkezett írás előzményének, valamiféle ősforrásnak tekinthetjük, de az tény, hogy a cikkek sok esetben egymásra támaszkodnak tartalmilag, így felállítható belőlük bizonyos kronológiai és forráslánc. Érdemes tehát hosszabban idézni az egyébként is viszonylag terjedelmes írást:

A Zeneakadémia palotájának kapuja fölött Liszt Ferenc őrködik, kőbe dermedten, abbé fejével, oroszlánsörény hajával és bal kezének olyan cerberusi mozdulatával, mintha el akarna tiltani a belépéstől mindenkit, aki nem oda való. [...] Hogy fájhatott a szobor minden tagja, mikor az őrségváltás lovagjai oda is belopakodtak! Hogy fájhatott a kőből faragott füleknek az a fülsiketítő láрма, az a sok hamis hang, az a sok diszsonáns akkord, ami az épületből kitört, feltört hozzá, kárörvendőn és gúnyosan, hetykén és pöffeszkedőn, a koncertteremből és a tanári szobákból: zongora, hegedű, cselló és oboa, kórus és

34 [szerző nélk.]: „Salzburgi ünnepi játékok – Dohnányi vezényletével?”, *Népszava* 73/149. (1945. augusztus 15.), 1.

35 [szerző nélk.]: „Dohnányi Ernőt elfogták”, *Kossuth Népe* 1/145. (1945. október 12.), 2.

36 [Göndör?]: *Herr von Dohnányi, heraus!*

37 Lestyán Sándor: „Az őrségváltás 'karmesterei'”, *Demokrácia* 4/6. (1945. május 20.), 4.

38 Igaz, Lestyán írói munkássága elég csapongó érdeklődési körrel árulkodik: a lexikonok szerint felnőtt- és ifjúsági regényei, mesekönyvei, regényes életrajzai, természettudományi és technikai ismeretterjesztő kötetei, valamint jóskönyve mellett úttörő zsebkönyvet is publikált.

kamaramuzsika, egy olyan orkeszterben, amit Dohnányi Ernő dirigált, aki itt aztán kedvére dirigálhatott! Ez a kitűnő zongorajátékos, romantikus szerzők interpretátora, Beethoven művészi tolmácsa a fehér és fekete billentyűkön, ez a jó pedagógiai érzékkel megáldott muzsikus, mindig azt akarta csinálni, amihez nem értett: dirigálni és zenepolitikát irányítani. [...]

A Corvin-koszorús, láncos, lobogós főzeneigazgató érezte, hogy mint dirigenst kinevetik és mégis dirigálni akart. Dirigálni minden áron és mindenütt, az Akadémián, a Rádióban, a hangversenyteremben és a magyar zene-politikában! Ez utóbbinál aztán csalhatatlan és biztos érzéke vezette abban az irányban, hogy végül átjássza zenei életünket, zenekultúránkat a náci szellemnek és a nyilas szellemnek. Soha senki ő előtte nem tudta olyan határozott rossz érzékkel megválasztani az Akadémiára az oda nem való zongoratanárokat, mint Dohnányi főzeneigazgató, tisztelet annak a két kivételnek, amit a boldogtalan Faragó Györggyel, a luxemburgi Fauré-verseny nyertesével és Böszörményi Nagy Bélával tett, hogy tudniillik őket is kinevezte. (Faragót később elhagyta, nem állott melléje, mikor ez a fiatal zseni 1940-ben odavágta állását az Akadémián, mert fél-zsidó létére már akkor rossz szemmel néztek le rá Hóman Bálint kultuszminisztériumából azok, akiknek csak felnézni lett volna szabad a lángoló művészre!) Ugyanígy hagyta elmenni egy évvel később Major Ervint, majd Kósa Györgyöt és Weiner Leót, azután Molnár Antalt és végül – ez már Sztójay alatt történt – Ember Nándort is. Úgy hagyta őket elmenni, hogy egy lépést sem tett maradásuk érdekében, mindegy, hogy gyávaságból, opportunitásból, lustaságból, vagy meggyőződésből, végeredményben nem tett egy lépést sem, (pedig auton járt!) még a telefonkagylót se vette fel, hogy lelki barátaival, a mindenkori kultuszminiszterekkel egy szót beszélt volna az érdekükben! [...]

Lestyán érvelésének egyik legfontosabb eleme eszerint az volt, hogy Dohnányi egyrészt kevésbé kvalitásos művészek, illetve alkalmatlan tanárok számára ajánlott zeneakadémiai állást, másrészt vezetőként nem védte beosztottjait kellőképpen a diszkriminatív törvényekkel szemben. Szerinte Dohnányi főigazgatói tevékenysége, jelenléte kifejezetten segítette azt, hogy a Zeneművészeti Főiskoláról távozniuk kellett a zsidó tanároknak. Hogy mennyiben lehetett igaza, arra további kutatásaim során igyekszem választ találni, mindenesetre megjegyzendő: 1941-ben a sajtóban is megjelent, hogy Dohnányi kifejezetten a zsidó származású Faragó György elbocsátásának kényszere miatt mondott le a Zeneművészeti Főiskola igazgatásáról.³⁹ Ez tehát, mondhatni, köztudott volt. Az már kevésbé – Vázsonyi Bálint állítja –, hogy Dohnányi Faragó miatt különbözött össze végleg Hóman Bálint kultuszminiszterrel, akivel korábban valóban jó kapcsolatot ápolt.⁴⁰ Bármilyen furcsa: Lestyán megsemmisítő véleménye bizonyos értelemben mégis megengedőbbnek, jóhiszeműbbnek számít számos kollégája álláspontjánál. Hiszen ő elképzelhetőnek tartotta, hogy nem meggyőződés, „csupán” gyávaság, lustaság vagy opportunizmus állt magatartása háttérében. Egyik magyarázat sem épp hízeltő természetesen, és mint Lestyán írja is, „végeredményben” aligha számít. Mégis érezzük a különbséget, ha mellé állítjuk a romániai rádió bizonyos, nagyjából ez-

39 Schuschny Aurél: „Beszélgetés Dohnányi Ernővel új művéről, terveiről és visszavonulásáról”, *Film, Színház, Irodalom* 4/17. (1941. április 25. – május 1.), 276. (9). Ld.: Kusz (közr.): *Dohnányi Ernő: válogatott írások és nyilatkozatok*, 282–283.

40 Vázsonyi: *Dohnányi Ernő*, 252.

zel egyidőben elhangzott magyar nyelvű adását, amelyből a *Kanadai Magyar Munkás* informálódott – a névtelen szerző kertelés és engedmények nélkül kijelenti: Dohnányi „megtisztította az akadémiát a zsidóktól”.⁴¹

Túlkapasok

Dohnányi alig reagált a vádakra, egy alkalommal azonban levélben fejezte ki tiltakozását a BBC programigazgatója felé. Eszerint 1945. október 1-jén a brit rádióban is elhangzott egy, az imént idézettekhez hasonló vád: „magyar művészeket szolgáltatott ki [delivered] a Gestapónak”.⁴² Nem tudjuk, hogy vajon Dohnányi pontosan idézte-e az elhangzottakat, mindenesetre figyelemre méltó, ahogy ez a mozzanat még tovább súlyosbodik az átvételekben. Nem egész két hét múlva, október 12-én a *Kossuth Népe* például már nem egyszerűen azt ismétli, hogy az egykori főigazgató a „Gestapo kezére” juttatta bizonyos kollégáit, hanem tudni véli: kifejezetten azokat, „akik valaminő okból az útjában álltak”.⁴³ Ugyanezen a napon jelent meg a *Világosság* írása, amely kifejezetten utal is külföldi forrására a címében, mely szerint „Egy angol lap leleplezi a nyilasok ausztriai aranyéletét” – itt már „egész sereg ember”-ről van szó, aki Dohnányi miatt jutott a „Gestapo kezére”. A legmesszebbre e szempontból egy „Berndorfer–Sugár” néven jegyzett, azonosítatlan forrásból származó cikk megy, amely fantasztikus motívumokkal gazdagítva meséli el Dohnányi állítólagos ausztriai bebörtönzését:

A magyar zeneélet egykori teljhatalmú ura, Dohnányi Ernő, a nyilas patkánysereggel a múlt év végén mentette az irháját – Nyugat felé. Ismert előrelátásával több autórakomány élelmiszert vitt magával, s első állomása Győr volt.

Rajter Lajosnak, a rádió hírhedt nyilas karmesterének társaságában detektívnek csapott fel Dohnányi mester: a német SS-ek és a magyar rendőrség teljes apparátusával fogdos-tatta össze a visszaszökni készülő „emigráns” muzsikusokat. Sikerült néhány embert találni a győri kórházban, akik azonban Sámy nyilas kormánybiztos, Dohnányi és Rajter szándékát megneszelték és mire a rendőrség értük jött, a kórházi ágyból elillantak.

Az SS-kísérettel biztosított autórakománnyal azután folytatták dicstelen útjukat Bécsbe. Buzgón terjesztették a náci-propagandát mindaddig, amíg Bécs maga is veszélyezett helyzetbe került, amikor is jónak látták folytatni vándorútjukat Németország biztonságosnak hitt tájai felé. [...]

Dohnányi előbb visszavonult Salzburg környékén, majd Linzbe tette át székhelyét és itt próbálta ki a szerencsét. Politika helyett ezúttal zenei téren akart szerepelni, nagy szólókoncertet hirdetett, de ezúttal nem eltanácsolás volt az eredmény, hanem közönséges le-tartóztatás.⁴⁴

41 [Rövid hír szerző és cím nélkül]: *Kanadai Magyar Munkás* 16/48. (1945. június 7.), 3.

42 Dohnányi levele a BBC Program Department vezetéséhez. ZTI Dohnányi, „Political Documents”, MZA-DE-Ta-Script 5.025/44.

43 [szerző nélk.]: *Dohnányi Ernőt elfogták*.

44 „Berndorfer, Sugár”: „Dohnányi kalandos 'turnéja' Budapesttől – a linzi börtönig”. A vélhetően Berndorfer Aurél és Sugár Viktor által írt cikk az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-hagyatékában maradt fenn, rajta „*Kis Ujság*, 1945. október 17.” megjelöléssel, amely azonban valószínűleg téves.

lebbi ismerőseiről nem is szólva. Márpedig túlzásból akadt épp elég, például azokban az 1947 márciusában publikált cikkekben, amelyek sérelmezik, hogy Dohnányi neve „lekerült” a háborús bűnösök első listájáról.⁴⁵ A *Világosság* alábbi cikke a zeneszerző hagyatékában is fennmaradt kigépelte formában az alábbi, valószínűleg az ő kezétől származó kiemelésekkel:

A Zeneművészeti Főiskola volt igazgatója, Dohnányi Ernő évtizedekig képviselte a reakciót és a fasizmust a magyar zenei életben és ezért egymás után részesült a legnagyobb kitüntetésekben. A felszabadulás elől nyugatra menekült és aktív tevékenységet folytatott a nyilas és náci magyarok körében. [!] A magyar kormány által összeállított I. számú háborús bűnösök listáján szerepelt Dohnányi neve, de jelenleg még érthetetlen körülmények között Dohnányit levették a háborús bűnösök listájáról. Ez a magyarázata, hogy a megszállt övezetekben a fasiszta Dohnányi még szerepelni tudott, sőt, hogy a demokratikus köztársaság elleni propagandáját még eredményesebbé tegyék, Dohnányit – Eckhardt javaslatára – ki akarták csempészni Amerikába. Még amerikai állampolgárságot is ígértek neki, ha fellép a magyar náciok föl segélyezését célzó társadalmi összejöveteleken. Mintán a háborús bűnösök legutóbbi listájára, újra felvették Dohnányit, valószínűleg nem kerülhet sor arra, hogy Amerikába utazhasson és propagandát folytasson a demokratikus Magyarország ellen.⁴⁶

Mint ebből és a fenti idézetekből is kitűnik, számtalan árnyalata jelenik meg a sajtóban Dohnányi vélt ideológiai elkötelezettségének, s ehhez képest kiindulópontunk, Lestyán cikke mérsékeltnek tűnik megállapításával, miszerint Dohnányi „átjátssza zenei életünket, zenekultúránkat a náci szellemnek és a nyilas szellemnek”, ám azt nem állítja kifejezetten, hogy Dohnányi maga nyilas vagy „náci” volna. (Hasonlóképp fogalmaz a Lestyánnak írt válaszában – melyet egyébként nem Dohnányi, hanem Kodály védelmében írt – Raics István: „a törvényes intézkedéseket teljes szolgálalkúsággal hajtotta végre személyi téren és sohasem volt hajlandó interveniálni volt barátai, kollégái, tanítványai érdekében”).⁴⁷ Mások másutt azonban teljesen nyilvánvalónak vették Dohnányi antiszemitizmusát, valamint elkötelezettségét a náci, illetve fasiszta ideológiák iránt (a két utóbbi fogalmat egyébként egymás szinonimájaként használják). Ennek megfelelően a sajtóban bőségesen lehetett olvasni az „állati-bután [...] zsidógyűlölő”,⁴⁸ „fasiszta és háborús uszító”⁴⁹ Dohnányiról, arról, hogy „vizsgálain irgalmatlanul elbuktatták a legnagyobb tehetségű jelölteket is, ha azok zsidó szülők gyermekei voltak”,⁵⁰ és hogy a rádióban

45 Ez idáig tisztázatlan körülmények között a következő igazolás született erről: dr. Dohnányi Ernőt a háborús bűnösök névjegyzékének tervezetében az e célból megtartott pártközi értekezlet nem vette fel, illetőleg az előzőleg illetéktelenül nyilvánosságra jutott névjegyzékből törölte. „Dr. Benkó” (Magyar Igazságügyminisztérium) által kiállított irat, 1945. december 14. Az eredeti dokumentum negatív másolata több példányban is megtalálható Dohnányi hagyatékában: ZTI Dohnányi, „Political Documents”, MZA-DE-Ta-Script 5.025/48:1–2.

46 [szerző nélk.]: „Feltűnő meglepetések Dohnányi Ernő háborús bűnössége körül”, *Világosság* 3/53. (1947. március 5.), 1. Dohnányi példányát ld. ZTI Dohnányi, „Political Documents”, MZA-DE-Ta-Script 5.025/6.

47 Raics István: „Adalékok a zenei őrségváltáshoz”, *Demokrácia* 4/7. (1945. május 27.), 4.

48 Kéri Pál: „A 15 esztendő László Ervin: 'Horowitz utóda'”, *Az Ember*, 1947. április 17.; ZTI Dohnányi, „Political Documents” mappa, MZA-DE-Ta-Script 5.025/71.

49 [szerző nélk.]: *Miért nem háborús bűnös a külügyminisztériumban...*

50 [Göndör?]: *New Yorkba várjuk Dohnányit.*

csak „fasiszta szempontból megfelelő” zeneszerzők műveit engedte műsorra tűzni”.⁵¹ „Sátáni látvány egy nagytehetségű, nagyszerű művészt a bűzös szemét alján kéjesen hemperegve látni”⁵² – összegezte *Az Ember*.

Gyenge ember, gyenge muzsikus

A véleményalkotókban olykor felmerül, hogy Dohnányi nem volt mindig ilyen „sátáni” figura, vagyis talán valamiféle világnézetbeli változás következett be nála. Jemnitz a Népügyszészen egyenesen a következőket állítja:

1941-ben összeállt Salacz Elzával [Salaczné Zachár Ilona],⁵³ aki köztudomásúan szélsőjobboldali körkhöz tartozott. Az ő befolyásának tulajdonítható nagy mértékben dr. Dohnányi későbbi magaviselete és politikai állásfoglalása [...] Ennek tanújelét adta az 1943-as év végén vagy 1944 elején, amikor az *Összetartás* című lapban egy nyilatkozatot adott egy olyan újságírónak,⁵⁴ aki ugyancsak Salacz Elza baráti köréhez tartozott.⁵⁵

Ugyanezt olvassuk egy 1945. júniusi újságcikkben, amely alapvetően Dohnányi második feleségéről, Galafrés Elzáról szól, és feltételezhetően az általa adott információk alapján készült: „Dohnányi egész művészi és emberi múltját megcáfolóan, a náci-fasizmus karjaiba vetette magát és új Múzsájával (akinek nyilván nagy része volt a művésznek e megdöbbentő politikai páfördulásában) Németországba távozott”.⁵⁶ Nyilvánvaló persze, hogy itt nem lehet eltekinteni az elhagyott feleség sértegettségétől, sem attól a szándéktól, hogy Galafrés saját magát is tisztázza az olvasók előtt. Talán nem véletlenül, hiszen más interpretációk szerint – és a vádak variálódására oly jellemző módon – éppen ő volt az oka Dohnányi „elnácisodásának”.⁵⁷ Ahogy *Az Ember* némi életrajzi összefoglalás után summázza:

[...] afölött semmi kétség, hogy ha ez a hiú, ostoba és hatalomra, legalábbis a saját művészi területén politikai hatalomra is törekvő Dohnányi Ernő képes volt arra, hogy egy Szálasit szolgáljon – annak ez az öregedő színész, ez a minden politikai divatnak hódoló, rossz ítéletű, szőkére festett vén komédiásné, Galafrés Elza az oka.⁵⁸

51 [szerző nélkül]: „Kiadják Magyarországnak a háborús bűnösöket”, *Világ* no. 680 (1947. szeptember 6.), 2.
52 Ruttkay: i. m.

53 Dohnányi 1937 második felében ismerkedett meg a nála 32 évvel fiatalabb, szintén házas nővel – egyébként távoli rokonával –, és legkésőbb 1938 folyamán szenvedélyes viszony kezdődött köztük. Dohnányi 1940-ben elköltözött második feleségétől, Galafrés Elzától, de végül csak jóval a háború után váltak el (ezt követően, 1949-ben feleségül vette Zachárt). A köztes időszakban a fiatal nő többnyire mint rokona vagy titkárnője jelent meg Dohnányi mellett, tudomásunk szerint kapcsolatuk nem volt nyilvános, a sajtó nem írt róla – de a budapesti zenei életben valószínűleg köztudomású volt.

54 Taksonyi Pál: „A mai népi magyar zene nem hozott újat a modern zeneszerzés szempontjából. Dohnányi Ernő nyilatkozik az *Összetartás*nak”, *Összetartás* 1/45. (1943. november 12.), 5. Ld. Kusz (közr.): *Dohnányi Ernő: Válogatott írások és nyilatkozatok*, 434–439.

55 „Tanúvallomási jegyzőkönyv / Jemnitz Sándor”, 1946. október 17. BFL XVII.1518.

56 [szerző nélkül]: „Pillangó” [kis hírek, pletykák], *Kossuth Népe* 1/30. (1945. június 6.), 6.

57 Kéri: i. m.

58 Ruttkay: i. m.

*Dohnányi és élettársa, Zachár Ilona 1946-ban, Ausztriában
(BTK Zenetudományi Intézet, 20-21. Századi Magyar Zenei Archivum)*

Bármelyik asszony legyen is a ludas, többen osztoznak a véleményen, miszerint Dohnányi megváltozott. Jellemző példa erre a *Kossuth Népe* anonim munkatársának megfogalmazása, aki azt írja, Dohnányi „egész művészi, társadalmi múltját megcáfolóan” „már évekkel ezelőtt nyíltan *átállt* [kiemelés tőlem] a németek és magyarországi bérenceik oldalára”.⁵⁹

Egészen más a véleménye *Az Ember* egy másik, szintén névtelenségbe burkolódzó zsurnalisztájának – valószínűleg Göndör Ferencet sejtethjük személyében. Ő nem kevesebbet állít, mint hogy Dohnányi „született” náci és német. Ezt nyomtatékosítja a cikk hátborzongató címe is: „Herr von Dohnányi, Heraus!”

Náci vagy nem náci, erről szól a vita itt New Yorkban. Pesten tudják, hogy az volt, és marad is, úgy született. Sváb volt a szó csúnya értelmében, német akcentussal beszélt magyarul; Horthy Miklós módra. A német kultúra emlőjén nőtt fel (száradt volna ki az emlő!). Zenei műveltsége germán volt. Stílusa Schumann és Brahms utánérzéseként indult, igen keveset tért el attól.⁶⁰

59 [szerző nélk.]: *Dohnányi Ernőt elfogták.*

60 [Göndör?]: *Herr von Dohnányi, Heraus!*

Ez az idézet ugyanakkor a vádrendszer egy következő eleméhez is kapcsolódik: a Dohnányit mint gyenge és kártékony muzsikust – elsősorban, de nem kizárólag mint zeneszerzőt és karmestert – illető támadásokhoz. A Lestyán-féle cikkben, mint láttuk, a kritika elsősorban a karmestert illeti, aminek persze bizonyos retorikai funkciója is van, hisz ahogy a tételmondatában olvassuk: „mindig azt akarta csinálni, amihez nem értett: dirigálni és zenepolitikát irányítani. [...] Dirigálni minden áron és mindenütt [...]!”⁶¹ E tekintetben az újságírók igazán nem fogták vissza magukat: Lestyán maga is azt fejtegette, hogy zenészei kinevették, szánakoztak a karmester Dohnányin. „Mint karmester közepes volt – és ahelyett, hogy még több időt és művészi igyekezetet szentelt volna a zongorista pályának, szívesebben foglalkozott zenekari vezénnyel” – szól egy másik, még viszonylag kedvezőnek számító ítélet.⁶² Pár nappal később ugyanebben a lapban, *Az Emberben* – egy másik szerző tollából – viszont már ezt olvassuk: „Évek hosszú során át a budapesti Filharmóniai Társaság karnagya volt, tehetetlen ágálásával egy Erkel Sándor, egy Kerner István utódja!... Leírni is szégyen!”⁶³

Lestyán egyébként Dohnányi zeneszerzői sikertelenségével magyarázza feltűnő karmesteri ambícióit. Mint írja:

[Dohnányi] maga is ráeszmélt, hogy zeneműveivel csak múló sikereket arathat, amikor egy világos pillanatában rádöbbsent, hogy opusai, melyek a késő romantika jegyében születtek, nem érdemelnek többet a Zenei Lexikonban mint ezt a két szót: „Brahms-epigon” – egyszerre Toscanini dicsőségére vágyott és az új magyar Weimart akarta megteremteni maga körül.⁶⁴

Az „epigon” és „közepas” zeneszerző munkássága a magyarországi sajtóban kevesebb kommentárt kapott. *Az Ember* című New York-i lapban azonban 1948 végén megjelent egy hosszabb eszmefuttatás, amely figyelemre méltóan fűzi össze Dohnányi politikai, zenepolitikai és zeneszerzői tevékenységének értékelését. A cikk, amely szakértelmében jócskán fölülmúlja az újság publikációinak átlagszínvonalát, magyarországi szerző tollából származik: Lesznai Lajos zenetörténet-szenesztéta írta, valószínűleg 1948 tavaszán, mivel Dohnányi argentinai érkezésére hivatkozik. Mondanivalója is jóval komplexebb. Szokatlan, bár nem páratlan módon elsősorban amellet érvel, hogy Dohnányinak nem a szó szoros értelmében vett politikai szerepvállalása a problematikus, hiszen „[...] helytelen dolog egy kétségtelenül jelentékeny muzsikusk értékelésénél napi politikai szempontokat érvényesíteni”.⁶⁵ Azonban meglátása szerint „a náciuralom alatt ott is és akkor is részt vett náci megnyilatkozásokban, amikor [...] ezek elől kitérhetett volna”. Lesznai ezt Dohnányi alapvető, életrajzilag meghatározott németbarátságával magyarázza, s kiindulópontja (egyébként nagy valószínűséggel Tóth Aladár egy

61 Lestyán: i. m.

62 Lesznai Lajos [Budapest]: „Dohnányi Ernő igazi képe budapesti megvilágításban”, *Az Ember*, 1948. november 20.; ZTI Dohnányi, „Political Documents” mappa, MZA-DE-Ta-Script 5.025/73.

63 Ruttkay: i. m.

64 Lestyán: i. m.

65 Lesznai: i. m. A további idézetek Lesznai cikkéből származnak.

New Yorkba várjuk Dohnányit...

Dohnányi Ernő, a hírhedt náci multu zongorista, Szálasi nyilas-tömeggyilkos vezér legfőbb zenei věrhője, sajnos már megérkezett az Amerikai Egyesült Államok földjére és — információink szerint — november 17-én, szerdán meg is tartotta Bostonban az Alumi Hall-ban első koncertjét. Sőt — ha Amerika népe ezt fűrni fogja — az a hitleri emberpusztításért lelkesedő Szálasi-zene, a bostoni Wellesley College-ban, zenetanári minőségben, fog állandóan szerepelni.

„Az Ember” mai számában egy Budapestről érkezett cikkünk szakszerűen és valóban a legméresekeltben hangon festi le Dohnányi urnak még így is torz ábrázolását. Lapunk más helyén viszont egy new yorki barátunk írja meg minden hangfogó nélkül, a maga őszinte véleményét arról az Amerikába betolakodott, de itt egyáltalán nem kívánatos alakról. Nekünk, magunknak már nagyon kevés hozzászólásnak van ehhez a két megnyilatkozáshoz. De mert úgy tudjuk, hogy Hitler és Szálasi melán becézett közös Dohnányi hártartalan vakmerségében, még itt New Yorkban is koncertezni szándékozik, tehát néhány adattal kiegészítjük munkatársaink megszólalását.

A budapesti Zeneakadémián Dohnányi vizsgáin írgalmatlanul elbukották a legnagyobb tehetségteljeskedőket is, ha azok zsidó szülők gyermekei voltak. Dohnányi volt a vezetője a „Harmónia” vállalatnak, amely koncerteket rendezett. Zsidóknak természetesen ott sem volt helye. Dohnányi volt az egyetlen neves magyar muzsikusi, aki Szálasi tiszteletére zenei előadás rendezését saját személyes vezetésével. Dohnányi ur a nyilas gyermek- és asszony-gyilkosok mellett mindvégig kitartott. Így került a felszabadulás után a háborús bűnösök listájára és elszakított Nyugat-Ausztriába, ahol a hajaszála se görbült meg. És ugyanez a „Herr von Dohnai” most ide akar

AZ EMBER

GÖNDÖR FERENC POLITIKAI HETILAPJA

Reentered as second class matter Aug. 4, 1942, at the post office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1879.

SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: 320 East 79ST., NEW YORK, 21, N. Y. Phone: BÜTterfield 8-6168

VOL. XXIII. No. 43

NEW YORK, N. Y., NOVEMBER 20, 1948

EGYES SZÁM ÁRA 15 CENT

Házaan cikk en ei ugyaszon számban.

HERR VON DOHNANYI, HERAUS!

Náci vagy nem náci, erről szól a vita itt New Yorkban. Pesten tudják, hogy az volt és marad is, úgy született. Sváb volt, a szó csunya értelmében. Német akcentussal beszélt magyarul; Horthy Miklós módra. A német kultúra emelőjén nőtt fel (szaradt volna ki az emelő!). Zenei műveltsége germán volt. Sílusa Schumann és Brahms utánérzéseként indult, igen keveset tért el attól.

23 évvel ezéltől járt erre felé, magával hozta gyantátó atyját, úgy látszik igen háborogtató a lelkiismeret, különösen itt New Yorkban. Ugyanis közvetlen a háború után az ő politikai intrikájának volt az eredménye, hogy Joseph Levine nem a pesti Zeneakadémián, hanem itt, Manhattan-ben, a „Julliard”-ban tanított akkor. ERNEST VON DOHNANYI néven hirdette sikertelen zongora hangversenyűráját.

Soha életében nem állott ki a magyarság érdekében; ahol csak lehetett gáncsolta Bartókot, Kodályt. Nem értette és nem érezte az igazi magyar zene lényegét. Az ő magyar parasztja tükrörel díszlett, csilárral világított eszárdban táncol és selyemgatyát hord.

Művész volt, nem politikus, mondják a kéményseprő mosdatók meg a „peunia non olet”-re hivatkozó, sajnos magyar impresszário. (Szegyen, hogy pont egy magyarnak kell fajtáját gyilkoló náci gangstert árulni. Miért nem kereskedik a német, az osztrák, a cseh impresszário ilyen rossz szagu portékával?)

Igenis politikus volt, mert ha nem leti volna, akkor miért pont ő volt a Bárdossy, az Imrédy, a Széjójay, a Szánsz-kormányok alatt:

- 1) A Liszt Ferenc Zeneakadémia elnökigazgatója;
- 2) A Filharmonikus Társaság elnök-karnagya;
- 3) A Magyar Rádió zenei vezetője.

A zenei élet diktátora, élet és halál ura. Ezeket a pozíciókat az utolsó perceg ha-

talmában tartotta. Miért? Mert velük egy huron perült. Nekik megbízható volt.

Ha nem volt politikus, akkor mi tárgyalni valója volt Szálasival? (Miért nem tárgyalta Szálasi Kodályval? A vezgysztitók ne hivatkozzanak arra, hogy azért, mert Kodály felesége zsidó! Lehárné is zsidó volt és Hitler mégis jóba volt Lehárral.)

Ha nem volt politikus és nem volt náci, miért menekült a csürhével Nyugatra?

Ha pedig tévedett és elhamarkodta a dolgot és nem volt bűnös, miért nem ment vissza tisztázni a dolgot?

Azi nem. Ellenben jónak tartotta a többi befárg után Argentínába sietni. Ott jó társaságban van. Maradjon csak ott. Nem kérünk kopott művészettől. Nem jár neki dollár, elegendék meg a pesoval, az is tul jó neki.

Hogy háborús bűnös volt-e? Nem tudom, nem hiszem, viszont kártékony náci művoltával igen rossz példát szolgáltatott. Sok kismember utána szédült.

Dohnányinak és mindenkinek, akinek idejövételében szerepe van, őszintén kívánjuk a megérdemelt bukást. HERR VON DOHNANYI, HERAUS!

ME-DE-TO-
5045/48

Kivágatok Az Ember című lapból Dohnányi saját gyűjtésében, 1948 (BTK Zenetudományi Intézet, 20-21. Századi Magyar Zenei Archivum)

korábbi írásának hatása alatt)⁶⁶ a következő: „emeri és művészi fejlődésének egyik fő mozzanata a német kultúrával való kapcsolata volt. [...] Ezek a gyermekkori élmények Dohnányi Ernő számára erős és egész életre kiható zenekultúrát jelentettek.”

Nagyot tévedünk azonban, ha azt gondoljuk, Lesznai az átlagosnál rokonszenvezőbbben fordult Dohnányi és ügye felé. A vádak ugyanis, amelyeket neki szegez,

66 Tóth Aladár: „Az alkotó Dohnányi”. In: Dohnányi Ernő: *Búcsú és üzenet*. München: Nemzetőr, 1963, 35–39.

bizonyos tekintetben sokkal súlyosabbak mindenféle politikai elmarasztalásánál. Ő bizonyos személyiségbeli gyengeségekkel magyarázza Dohnányi egész vezetői és művészi magatartását is; mint írja: „[mindig] a legkisebb ellenállás felé fordult, helyesebben azt az utat járta, amelyet pályafutása szempontjából a legsimábbnak érzett”. A „legsimább utat” járta eszerint a zeneszerző is:

Ezek a szerzemények nem éppen tehetségtelenek, de olyanok, mint Dohnányi életútja: simák, gördülékenyek és problémamentesek – tehát egyáltalában nem képviselik a huszadik század haladó emberének gondolkodásmódját és lelkivilágát. [...] szerzeményei túlságosan unalmasak, nem „vadak”, nem „forradalmiak”, tehát az átlagos kispolgári közönség igényeit kétségtelenül kielégíthetik, de meg kell állapítani, hogy az ő zenéje megakadt a tizenkilencedik században, amelyből azonban már régen kikerültünk. [...] Dohnányi zeneműveiről ma már megállapíthatjuk, hogy azok az általános zenei fejlődés szempontjából sem jelentenek nyereséget, hanem csak kárt és visszafejlődést.

A kispolgári és káros zenei stílus leírásából – amelynek szóhasználata Lesznai ideológiai kötődését is pontosan jelzi – már csak egyetlen lépés eljutni a mondani-való lényegéig, amelynek kulcsmondait az alábbiakban olvashatjuk:

[Pozícióit] arra használta fel, hogy megakadályozzon minden haladást és fejlődést a magyar zenekultúra életében; igyekezett lehetetlenné tenni minden zenei megmozdulást ebben az országban, amely nem kimondottan a német zenekultúra irányában haladt. [...] mint muzsikusként minden igyekezete oda irányult, hogy a magyar zenei élet ne oda fejlődjék, ahová fejlődnie kellett volna: a magyar demokratikus erők kifejezésévé. Dohnányi tevékenysége a zenekultúra területén reakciós irányú volt, sokkal reakciósabb, mint az a tény, hogy nevével önként támogatta a fasiszták reakciós és magyarellenes zenepolitikáját.

Lesznai ezzel tehát sokkal messzebbre megy, mint bárki: az ő interpretációjában Dohnányi tudatosan akadályozta és hátráltatta a magyar zeneélet fejlődésének természetes – forradalmi – irányát. Szó szerint nem írja le, de a tartalomából kiderül, hogy mindezt nem csupán az előző néhány évre kell értenünk, hanem a súlyos ítélet hosszú évtizedek munkájára vonatkozik – érezzük, hogy mennyire távol esik ez a koncepció azoktól az e szemszögből szinte zavarba ejtően jóindulatúnak látszó felvetésektől, amelyek egy „új Múza” felforgató hatásának tudják be az idősödő művész politikai eltévelyedését.

Az itt összefoglaltak nagy részéről Dohnányi csak jelentős késéssel értesült, hiszen 1944. november 24-én elhagyta Magyarországot élettársa, Zachár Ilona és a nő családja társaságában. A családi levelezés tanúsága szerint 1945. november közepén kaptak először hírt otthonról,⁶⁷ jól értesültnek azonban ezt követően sem volt mondható.⁶⁸ Hogy mikor és pontosan mit tudott az ellene folyó eljárásról,

67 Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriához, 1945. november 12. Kelemen Éva (összeáll.): *Dohnányi Ernő családi levelei*. Budapest: Gondolat–Országos Széchényi Könyvtár–MTA Zenetudományi Intézet, 2010, 167–170.

68 Ld. pl. „az én háborús ügyem csak nem akar rendbe jönni. [...] Hogy mivel vádolnak, nem tudom”. Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriához, 1946. február 20., uo., 173.

mennyit érzett az iránta fellángolt indulatokból, miképp befolyásolták a magyarországi események a pályáját, és milyen érzésekkel viseltetett mindezzel szemben, arról később elkészülő tanulmányokban esik majd szó. A következő évek munkája lesz tisztázni azt is, mennyiben volt súlya és jelentősége a sajtóban megjelenteknek, kik szólaltak meg az ügyben, volt-e lényeges különbség a fórumok, azaz a politikai paletta különböző színeit képviselő sajtótermékek értékítélete között; illetve sor kerül az itt leírtak háttérének vizsgálatára, azaz hogy mi történt a rádióban, valóban német dominanciájú műsort játszatott-e Dohnányi, egyáltalán mennyiben volt az ő hatásköre a műsor kialakítása, s persze általában: kötődött-e Dohnányi ezekhez a politikai ideológiákhoz, vagy mi más motiválta, amikor pozícióit megtartotta a kritikus években. A szisztematikus kutatások nemcsak e kérdések megválaszolásához segíthetnek hozzá, de egy hitelesebb Dohnányi-kép megrajzolásához is elengedhetetlenek.

ABSTRACT

VERONIKA KUSZ

CHARGES AGAINST DOHNÁNYI IN THE HUNGARIAN PRESS IN HUNGARY AND ABROAD BETWEEN 1945 AND 1948

Ernst von Dohnányi, the world-renowned musician, was almost entirely forgotten during the decades between his emigration in 1944 and the 1989 change of political regime in Hungary: his name actually disappeared from public cultural knowledge in his home country. Though there may have been several explanations for this ignorance, it is not an exaggeration to state that the main reasons behind the tragic gap in his posthumous reception are of a political nature. It is widely known nowadays that during the settlements after World War II, Dohnányi – in his absence – was charged with intellectual collaboration with the Hungarian far right-wing regime. According to the present state of research, the charges were finally withdrawn as they were mostly unfounded. Yet, the formerly adored artist and central personality in cultural life had become *persona non grata* for decades. After the 1989 political changes, his oeuvre seemed to be rehabilitated without a thorough investigation of the charges and their background. This is why currently political prejudices are experienced simultaneously with a total bagatellization of his possible mistakes during his interwar activities. Thus, systematic research into this subject has become very urgent. This study, which is intended to be a chapter from a full-length monograph on Dohnányi and politics expected in 2023/24, gives a summary of the contemporary press reception of the case. It is significant because, I assume, after 1944 what appeared in the press influenced opinion on Dohnányi more than the actual official indictments; it certainly played an essential role in creating the mistrust and uncertainty that still surrounds the person of Dohnányi.

Veronika Kusz (b. 1980), musicologist, senior research fellow of the Institute for Musicology, Research Centre for the Humanities. She graduated from the Liszt Academy of Music (2003) and was awarded her PhD there (2010). She was a Fulbright ‘visiting scholar’ in 2005/06, conducting research in the American Dohnányi legacy in Tallahassee. She has published articles in Hungarian periodicals and in international journals such as *American Music*, *The American Harp Journal*, *The Pan*, and *Notes*. Her books: *Járdányi Pál / Pál Járdányi* (Mágus / BMC, 2003, 2016), *Dohnányi amerikai évei* (Rózsavölgyi, 2015), *Dohnányi Ernő: Válogatott írások és nyilatkozatok* (Rózsavölgyi, 2020), *A Wayfaring Stranger. Ernst von Dohnányi’s American Years, 1949–1960* (University of California Press, 2020). At the moment, her work is supported by a János Bolyai Scholarship and a New National Excellence Scholarship.